

УДК 007 : 304 : 001

ПУБЛІЦИСТИКА ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ: ЄВРОПА VS АЗІЯ

Ольга Квасниця

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044 Львів, Україна,
e-mail: olha_kvasnytsia@yahoo.com*

У статті проаналізовано ідейно-сміслову наповненість концептів «Україна», «Європа», «Росія» в публіцистиці Оксани Пахльовської.

Ключові слова: концепт, публіцистика, геокультура, геополітика, категорія Інший, діалог, європейський час, європейський простір, пам'ять, цивілізація, ре-інтеграція, ідентичність, імперія, республіка, демократія, Схід, Захід, Україна, Європа, Росія.

Питання Сходу і Заходу є перманентно актуальним у філософській, історичній, культурологічній, геополітичній сферах, оскільки за цими парадигмами розгортається теперішнє і майбутнє не лише окремих народів, націй, держав, а й цілих культурно-цивілізаційних конгломератів. Відтак, місце України поміж Орієнтом і Окцидентом значною мірою вирішуватиме майбутнє геополітичної і геокультурної конфігурації світосистеми, що і зумовлює актуальність нашого дослідження. Чимало наукових розвідок присвячено як темі діалогу, так і конфлікту між цими частинами світу. Так, конструкт Схід-Захід ставав предметом наукового аналізу в працях українських дослідників, зокрема Д. Донцова, М. Грушевського, І. Франка, М. Драгоманова, В. Липинського, М. Хвильового, В. Яніва, І. Лисяка-Рудницького, Я. Дашкевича, Н. Полонської-Василенко, а також зарубіжних вчених, зокрема М. Данилевського, А. Тойнбі, К. Ясперса, С. Гантінгтона, З. Бжезинського, Р. Шпорлюка та ін.

В сучасній українській науковій і публіцистичній думці ця тема є провідною в макротекстах Оксани Пахльовської, письменника, культуролога, професора Римського університету «Ла Сап'єнца», завідувача кафедри україністики при Департаменті європейських та інтеркультурних студій на Факультеті літератури і філософії, наукового співробітника Інституту літератури НАН України. Так, праця О. Пахльовської «Civiltá letteraria Ucraina» («Українська літературна цивілізація») присвячена дослідженню історії давньої і сучасної української літератури як перехрестя цивілізацій між «гуманістичним» Заходом та «візантійським» Сходом. Продовження цієї теми ми знаходимо у книжці «Ave, Еуропа!», в якій наскрізною є питання культурної РЕ-інтеграції України в Європу. Невипадковою є назва самої праці.

Латинське «Ave!» означає і вітання при зустрічі, і прощання при розлуці. «Ave, Caesar, morituri te salutant!» – «Вітаємо тебе, Цезарю, йдучи на смерть!», зверталися глadiатори, виходячи на арену. Як зазначає у передмові автор, «я не знаю, яке з цих двох «Ave!» скаже Україна в найближчі роки. «Ave, Europa, morituri te salutant?» [4, с. 8]. Питання, яке на сьогодні залишається відкритим, питання без остаточної відповіді з боку України, якщо говорити в контексті подій 2011 року, зокрема, коли йдеться про парафування Угоди про асоціацію на саміті Україна-ЄС. Втім, аналіз наукової та публіцистичної творчості Оксани Пахльовської дає всі підстави чітко визначитися Україні з геополітичними та геокультурними орієнтирами: «Україна, віддавши Європі велетенську частину своєї людської енергії, впродовж віків була незримим протагоністом, «Великим Німим» європейської історії». Була замученим і зневаженим родичем, витісненим з власного дому на занесений снігом сліпий шлях. Була золотою монетою, якою розплачувались у своїх нечистих торгах хижі імперії. І тому сьогодні повернення України до Європи – повернення спокійне, цивілізоване, гідне – потрібне не лише для України, а й для самої Європи, чий історичний і культурний зміст – і з погляду наукового, і з погляду морального – немислимий без нашої вистражданої Батьківщини» [6, с. 18]. Щобільше, визначення своєї цивілізаційної ідентичності дозволить Україні припинити бути топосом зіткнення Сходу і Заходу, оскільки, як зазначає О. Пахльовська «саме на тілі України, в конфліктному протистоянні з Росією, відбувався розлом двох цивілізацій, перманентний процес їхнього зближення та їхнього розходження» [16, с. 53].

Тому, детально аналізуючи науковий та публіцистичний корпус текстів О. Пахльовської, можемо зазначити, що «осьовими» концептами її творчості є «Європа» – «Україна» – «Росія». Останні і становлять предмет нашого дослідження. Під концептом ми розуміємо, за визначенням Я. Приходи, «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини... і те, через посередництво чого людина – пересічна, звичайна людина – сама входить у культуру, а в деяких випадках впливає на неї» [17, с. 439], а також за Ю. Степановим, «концепт – основна ланка культури в ментальному світі людини, в структуру якого входять його етимологія, історичний зміст, широкий простір сучасних асоціацій» [19, с. 43]. Відтак, послуговуючись семіотичною концепцією, стверджуємо, що за кожним із зазначених вище концептів постає ціла система знаків, кодів, символів, конотацій, асоціативних полів, які чітко маркують духовні, психологічні, культурні, геополітичні параметри цих трьох світів, а подекуди і антисвітів. Як зауважує українська дослідниця Л. Василик, «через концепт як ключове поняття розкривається широке концептуальне поле публіцистики: множинність закладених у неї сенсів, варіативність форм, глибина асоціацій, як і світоглядні позиції, індивідуальна картина світу, система цінностей, певні ідеї, архетипні риси, національна заглибленість» [2, с. 51].

Отже, концепт як культурний код, як смислове осердя публіцистичного тексту несе в собі основне змістове навантаження, має власну структуру, що складає його концептуальне поле, оприявнює авторські інтенції, світоглядні засади, ціннісні орієнтири, а в підсумку через рецепцію формує суспільну свідомість, маркує ментальне поле людини і нації. Як зазначає Л. Василик, «публіцист в одному концепті фокусує цілий спектр різноманітних

значень, тому концепт тісно пов'язаний зі змістом, з відображенням у тексті картини світу, підкреслює і увиразнює саму концепцію. Наповнення концепту відбувається через розкриття змістової сутності публіцистичного тексту, через його проблемну парадигму. Концепти як «рухомі» семантичні поняття можуть втілювати логічний та емоційно-асоціативний зміст, залежно від контексту набирати первинної та вторинної (метафоризованої) номінації, створювати систему бінарних смислових опозицій (Україна – Європа, свобода – рабство тощо), в контексті кожної національно-культурної свідомості набувати конкретніших історіософських аспектів – відображати через закріплення у публіцистичній картині світу філософське і морально-духовне освоєння історії і суспільної практики» [1, с. 31]. Очевидно, що освоєння історії і суспільної практики, а також розгортання екзистенційної перспективи на рівні національної свідомості відбувається, зокрема, через концепти світоглядної публіцистики (в термінах М. Шлемкевича), які функціонують паралельно з ідеологемами та культурами.

Таким чином, мета нашої розвідки з'ясувати ідейно-сміслову наповнення концептів «Європа», «Україна», «Росія» в публіцистиці О. Пахльовської, які вже навіть на рівні заголовків набувають відповідного значення в культурній свідомості, приміром, «Україна і Європа в 2001-му: десятиліття втрачених можливостей», «Між Росією та Європою: геополітичний шок України», «Росія – небезпечна. Слово російського історика», «Робінзон і Манілов, або Чому «Захід є Захід, а Схід є Схід», «Росія – не Європа», «Антипроект Росії»: *reductio ad unum*», «Проект Європи»: *plures in unum* та ін.

Отже, в публіцистичних текстах О. Пахльовської «Європа» – це ідеальний філософський вимір, у якому базовими є такі філософські константи, як свобода людини, верховенство права, відповідальність громадянина, культ знання, критичне мислення. Це демократичне правове суспільство, в якому свобода і закон – найвищі цінності. Адже «демократія – це не євро і не долар. А свобода культури і культура свободи, зазначає О. Пахльовська» [15, с. 492]. Це материк духовної культури, у підмурівку якого не лише греко-римська античність з ідеєю полісної демократії і римського права, а й Гуманізм епохи Відродження, в картині світу якого центральне місце посідає християнський антропоцентризм з ідеалами особистості. Це «Розум – і почуття, раціоналізм – і стихія, скептицизм – і містичні злети, – ось два крила європейської свідомості, поєднання яких будує неповторний феномен європейської культури. Історично Україна – органічна частина європейського культурного материка» [7], відтак в структурах української культури лежить феномен, «який століттями позитивно вирізняв її з деперсоналізованого православно-візантійського моноліту: *індивідуалізм* (підкреслення наше – О.К.), феномен, що характеризував її як культуру в своїй основі європейську (тоді як «російська людина» віддавна ідентифікувала себе з надперсональним тотальним явищем: «російська ідея», імперія як «доля» тощо)» [13].

«Європа як велика батьківщина» в О. Пахльовської – це «Європа Націй», – політичний і культурний простір «малих батьківщин». Це топос, який вона називає «привілейованим простором людської надії», в якому динаміка часу завжди розгортається у перспективу: «Європейський час — це час, спрямований у майбутнє» [5]. Саме категорія часу в європейській культурній свідомості набуває особливої конотації. Як відомо, в культурі є два типи

осмислення часу: циклічний та лінійний. Циклічний – це повторення того, що було, це «вічне сьогодні», це час, який був притаманний міфологічній свідомості в доісторичний період. Лінійний час виникає тоді, коли з'являється відчуття історії (вчора – сьогодні – завтра); з моменту виникнення письма, з усвідомлення людиною свого буття, своєї смертності, свого призначення на землі. Словом, з рефлексією і саморефлексією настає момент історії. Відтак відчуття часу з'являється тоді, коли пам'ять намагається *зберегти все* і у всьому вбачає своєрідну значущість і цінність. Тому категорія часу стає провідною константою європейської свідомості, де існування пам'яті становить головну засаду історичного виміру буття, що в підсумку дозволило європейській культурі вибудувати власну модель пам'яті.

Саме європейську модель пам'яті О. Пахльовська протиставляє євразійській як форму усвідомлення цивілізаційної приналежності. Так, європейській моделі пам'яті притаманна категорія Іншого як фундаментальна екзистенційна умова політичної, національної і культурної паритетності та плюралізму. Відтак європейський простір – це «*plures in unum*», «єдність у багатоманітності», тоді як російський простір «*reductio ad unum*» – це «зведення до єдиного». В останньому «категорія Іншого не існує у вимірі автономного суб'єкта та його прав. — зауважує О. Пахльовська. — Інший або однозначно «ворог», або нейтральний елемент механічного комплектування імперського простору. Тому історія будь-якої іншої держави і/чи народу розглядається виключно в оптиці інтересів Росії, тобто користі чи шкоди для Росії. Отже, пам'ять Іншого — це завжди пам'ять, яка корелюється, насамперед, інтересами пам'яті (або ж НЕ-пам'яті) Росії. У такому випадку пам'ять Іншого, що не збігається з російською оптикою, — це «альтернативна пам'ять», яка сприймається як явище однозначно «підозріле» або «вороже». Сприймається і приймається лише «позитивна» щодо історії Росії пам'ять. На «альтернативну пам'ять» накладається апіорне вето» [11]. У цьому контексті О. Пахльовська вказує на ще одну радикальну відмінність російської цивілізаційної моделі від європейської, яка «полягає майже в цілковитій відсутності в Росії *критичного усвідомлення власної історії*» [10, с. 306]. Колоніальні держави Європи такі, як Іспанія, Англія відмовилися від ідеології імперіалізму, визнавши юридичну і культурну окремішність колись колонізованих народів, їхню культурну і політичну ідентичність. «Що ж до Росії, то чи йдеться про мову, а чи про будь-яку іншу проблему в її стосунках з іншими народами, виявляється неспроможність російської культури стати на бік Іншого, подивитися на ситуацію без російськоцентричного пункту бачення» [10, с. 306-307]. Чи то йдеться про Україну з усім комплексом історичних кривд та історичної несправедливості, зокрема визнання Голодомору як геноциду, чи про депортацію кримських татар чи про інші неспокутувані провини.

Як уже зазначалося, О. Пахльовська модель пам'яті тісно пов'язує з виміром батьківщини. І якщо Європа – це простір «малих батьківщин», з юридичним захистом національно-культурної та територіальної окремішності, то в російській культурній ментальності нема розмежування «великої» та «малої» батьківщини. «Існування культурних відмінностей, особливостей, специфіки завжди сприймалося не як цінність, що потребує збереження, а як замах на цілісність «єдиної і неделимої» Росії як моноцентричної держави. Тож батьківщина кожного завойованого народу віддавна сприймалася

виключно як політична територія — чи як бізнес-територія, якщо вжити сучасний термін. За такою логікою, знищений чи пригноблений на тій території народ не має права на самостійне існування, яке апріорно позбавлене і цінності, й сенсу. Є тільки поняття Центру і Периферії — гігантської Периферії, підпорядкованої всепоглинаючому Центру. Є лише територія втрачена і територія здобута...» [12]. Відтак в російській цивілізаційній моделі лише «велика батьківщина» на ймення *Imperium* набуває культурної та юридичної легітимності, яка, за словами О. Пахльовської стає «привілейованим простором людської безнадії» в термінах європейських цінностей. Якщо Європа — це «горизонтальний простір» рівноправних країн, то Росія, з концепцією пан'євразизму, розпочала відтворення централізованої «вертикальної» системи з виразними ознаками неототалітаризму. І будь-яка відмінність, політична чи культурна, будь-який опір викликає несприйняття, страх з боку Росії, оскільки онтологічно відсутній досвід діалогу, порозуміння, визнання Іншого. Як пише О. Пахльовська, «найстрашнішим ворогом Росії є «Київська Русь», *alias* Україна. Це — альтернативний Кремлю національний проект» [16, с. 67]. Національний проект «Respublica», з усім комплексом демократичних прав і свобод як у вимірі культурному, так у вимірі політичному, все те, що складає європейський культурний код. Щобільше, національний проект «Respublica» історично сформувався значно раніше за Російську імперію, тому так агресивно російська історіографія веде боротьбу за пролонгацію свого місця в історії. Адже, як слушно зазначає Лариса Івшина у передмові до книги «Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди», «визнання за Україною її тисячоліньої історії підриває імперський інстинкт Росії» [18, с. 5]. Саме тому Росія намагається ослабити Україну історично, політично, економічно, бо за словами О. Пахльовської «... Росії потрібна слабка Україна, а Європі потрібна сильна Україна» [8, с. 426]. І Майдан 2004 року виразно продемонстрував, за словами О. Пахльовської, «ГЕОКУЛЬТУРНЕ, і лише як наслідок геополітичне протистояння» [9, с. 358] двох антагоністичних світів, яскраво засвідчивши відмінність їхніх ідентитарних матриць. «Помаранчева Революція це не просто вибори, це — *вибір*, який виходить далеко за межі виборчого періоду і є викликом майбутнього. На політичному рівні здобутки цієї революції ще не раз зазнаватимуть критичного перегляду і/чи спроб демонтажу» — зауважує О. Пахльовська. І спроби такого демонтажу є не лише на рівні політичному, а й на рівні науковому, зокрема риторичне запитання професора Я. Грицака тільки цьому підтвердження: «І чи не був Майдан взагалі одним великим і яскравим шоу, котре має мало спільного зі справжніми революційними подіями?» [3, с. 9]. Втім, як продовжує далі О. Пахльовська, — «...ця революція на моральному рівні триватиме ще багато років (десятиліть?) поспіль, супроводжуючи реальну, а не декларативну еволюцію суспільства від посттоталітаризму до демократії. ... Помаранчева революція актуалізувала і увиразнила проблему *ідентичності* — ідентичності України, ідентичності Росії, а також значною мірою Європи. А від ідентичності окремих держав і культур залежить напрямок інтеграції в межах Старого Континенту, — процесу, який за наступні 15-20 років вивершиться цілком новою геополітичною і геокультурною мапою Європи. Якщо переможе європейський код української культури, здійсниться і політична РЕ-ІНТЕГРАЦІЯ України в європейський простір, оскільки саме європейська «матриця» детермінувала формування національної ідентичності

української культури.... Україна як Україна може існувати лише як частина європейського континууму. В іншому випадку вона просто не існуватиме» [16, с. 60]. Відтак відповідь на питання «бути чи не бути?» залишається за Україною.

З повищого аналізу може скластися враження, що концепти «Європа» та «Росія» постають в публіцистичних текстах О. Пахльовської в одновимірних площинах: ідеалізація Заходу і негація Сходу. Навпаки. О. Пахльовська цілком об'єктивна як у стосунку до Європи, так і до Росії. Дослідниця чітко артикулює сучасні проблеми Європи: це і прагматизація Європи, і втомленість цинізмом «реальної політики», і відсутність видатних постатей масштабу Де Голля, Аденауера, Де Гаспері, Монне, Шумана, й «індивідуалістична фрагментаризація громадянського суспільства» [14, с. 83], і смерть етичної Європи скрізь, де «вона заплустила очі на злочин проти людства, зрадивши серце своєї історії» в Тибеті, в Чеченії, в Курдистані.

Що ж стосується Росії, то в текстах О. Пахльовської хоч і має полярний характер, втім критика Росії – це опритомнення тієї ж таки російської культурної свідомості, оприявлення деструктивних форм і засобів буття, які пролонгуючи себе в концепціях неоевразизму, «Русского мира» – задають інший вимір існування російського світу і російської людини – світу неоімперського, люмпенізованого, який триматиметься на страхові, приниженні та покорі.

Концепт Росія в публіцистичних текстах О. Пахльовської містить в собі і позитивні конотації на рівні знакових постатей минулого і сучасного російської культури, науки і політики, це зокрема російський філолог-славіст А. Шахматов, історик Ю. Афанасьєв, політолог, журналіст, політичний діяч А. Піонтковский, журналіст А. Політковська, дисидент, правозахисник, політичний діяч В. Новодворська, письменник В. Єрофеев та ряд інших, які складають конструктивне ядро російського світу. Це та частина російської інтелігенції, яка, за словами О. Пахльовської, всотала в себе європейський субстрат української культури, яка спроможна вести паритетний діалог мовою демократичної культури на засадах порозуміння між людьми і народами, яка вболіває за майбутнє демократичної Росії. Невипадково в 2004 році під час Помаранчевої революції свідомі росіяни вболівали за Європейську Україну, які, як зазначає О. Пахльовська, «мали мужність і мудрість сказати українцям: «За нашу Победу! За Вашу Перемогу! За нашу и Вашу свободу, дорогие украинские сестры и братья» [8, с. 323]. Оскільки демократична Україна – це запорука демократизації Росії.

Підсумовуючи зазначимо, що концепти «Україна», «Європа», «Росія» – це домінантні коди публіцистики Оксани Пахльовської, за якими розгортається філософські, історичні, національні, цивілізаційні виміри буття кожного зі світів.

Список використаної літератури

1. Василик Л. Є. Світоглядяна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності / Л. Є. Василик. – Чернівці.: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 416 с.
2. Василик Л. Концептуально-філософські параметри України як дому у публіцистиці літературних видань другої половини XX – початку XXI ст. / Л. Василик. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mandriv/2008_1/Vasylyk.pdf
3. Грицак Я. Що залишилося після Помаранчевої революції? / Я. Грицак. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2010. – 31 с.
4. Пахльовська О. Ave, Еуропа!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
5. Пахльовська О. Бермуди Євразії в дискурсі чуми / О. Пахльовська // Дзеркало тижня. – 2004. – 6 - 12 лист.
6. Пахльовська О. Відкритий лист до всіх, хто любить Україну / Ave, Еуропа!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
7. Пахльовська О. Гей, республіка Банана! / О. Пахльовська // Літературна Україна. – 1992. – 20 серп.
8. Пахльовська О. «Православний газогін» на Місяці / Ave, Еуропа!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
9. Пахльовська О. Росія – не Європа / Ave, Еуропа!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
10. Пахльовська О. Російська мова і демократія: нерозв'язана дилема історії / Ave, Еуропа!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
11. Пахльовська О. «Супроти упирів минулого»: Голодомор і формування історичної пам'яті в українській, польській та російських культурах / О. Пахльовська // День. – 2008. – 15 лист.
12. Пахльовська О. «Супроти упирів минулого»: Голодомор і формування історичної пам'яті в українській, польській та російських культурах / О. Пахльовська // День. – 2008. – 21 лист.
13. Пахльовська О. «Українська ідея» як спадок європейського гуманізму / О. Пахльовська // ЧАС. – 1997. – 6-12 лист.
14. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм. – О. Пахльовська // Сучасність. – 2003. – № 10. – С. 71–85.
15. Пахльовська О. Юнги на борту Ноевого ковчега / Ave, Еуропа!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
16. Пахльовська О. Finis Eуроae: конфліктний спадок гуманістичного «Заходу» та візантійського «Сходу» в сучасній Україні / О. Пахльовська // Сучасність. – 2007. – № 11-12. – С. 51–73.

17. Прихода Я. Лексема Європа як культурний концепт (за матеріалами сучасної української преси) / Я. Прихода // Вісник Львівського університету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 439 - 447. – (Серія Журналістика; вип. 22.).

18. Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / За загальною редакцією Лариси Івшиної. – Видання перше. К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2011. – 800 с.

19. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры / Ю. Степанов. – М., 2001. – 990 с.

THE PUBLICISM OF OXANA PAKHLIOVS'KA: EUROPE VS ASIA

Olha Kvasnytsya

*Ivan Franko National University in Lviv,
Ukrainian Press Studies Department,
Generala Chyprynky str., 49/402, 79000 Lviv, Ukraine,
e-mail: olha_kvasnytsia@yahoo.com*

The article attempts to analyze the sense of concepts of «Ukraine», «Europe», «Russia» in publicistic works of Oxana Pakhliovs'ka.

Key words: concept, publicism, geoculture, geopolitics, dialogue, European time, European space, memory, reintegration, civilization, identity, republic, Russian Empire, democracy, East, the West, Ukraine, Europe, Russia.

ПУБЛИЦИСТИКА ОКСАНЫ ПАХЛЬОВСКОЙ: ЕВРОПА VS АЗИЯ

Ольга Квасныця

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 790446 Львов, Украина
e-mail: olha_kvasnytsia@yahoo.com*

Исследовано идейно-смысловое наполнение концептов «Украина», «Европа», «Россия» в публицистике Оксаны Пахльовской.

Ключевые слова: концепт, публицистика, геокультура, геополитика, категория Другой, диалог, европейское время, европейское пространство, память, ре-интеграция, цивилизация, идентичность, империя, республика, демократия, Восток, Запад, Украина, Европа, Россия.

Стаття надіслана до редколегії 23.12.11

Прийнята до друку 10.01.12